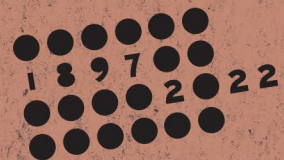

Никола
Добровић
ПОВОДОМ
125
година од
рођења

Српска академија наука и уметности

DOBROVIĆ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Book CCXXV

PRESIDENCY

Book 22

NIKOLA DOBROVIĆ

ON THE OCCASION OF
THE 125th ANNIVERSARY
OF HIS BIRTH

PROCEEDINGS OF THE INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE
HELD ON NOVEMBER 17–18, 2022

BELGRADE 2023

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ
Књига ССХХV

ПРЕДСЕДНИШТВО
Књига 22

НИКОЛА ДОБРОВИЋ
ПОВОДОМ СТО ДВАДЕСЕТ ПЕТ
ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

ЗБОРНИК РАДОВА СА МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА
ОДРЖАНОГ 17. И 18. НОВЕМБРА 2022. ГОДИНЕ

БЕОГРАД 2023

Редакциони одбор
академик Милан Лојаница, уредник
проф. др Александар Кадијевић, уредник
доц. др Марија Милинковић, уредница
академик Бранислав Мишировић
арх. Владимир Лојаница
проф. др Марија Вуковић Лазар
проф. Иван Рашковић
проф. др Ана Никезић

Рецензенти
академик Бранислав Мишировић
проф. др Владимир Лојаница
проф. др Злајко Карач

Главни уредник
академик Небојша Лалић

Уредници
академик Милан Лојаница
проф. др Александар Кадијевић
доц. др Марија Милинковић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектура
Весна Шубић
Јелена Миширић

Коректура
Весна Шубић

Дизајн корица
Драјана Лацмановић-Лекић

Штампа
Службени гласник, Београд

Тираж
300 примерака

ISBN 978-86-6184-000-5

© Српска академија наука и уметности, 2023.

САДРЖАЈ

Милан Лојаница, <i>Поздравна реч</i>	11
Александар Кадијевић, Марија Милинковић, <i>Уводна реч</i>	15
Christopher Long, <i>Nikola Dobrović in Prague (1919–1923)</i>	17
Кристофер Лонг, <i>Никола Добровић у Прагу (1919–1923)</i>	26
Jeremy Howard, <i>Squaring up with van Doesburg's Oblique Lines on Dobrović: Slants of the photographic lens in interpretations of Dobrović's early architecture and its context</i>	27
Џереми Хауард, <i>Суочавање са ван Дусбурјовим косим линијама о Добровићу: косине у објективу фотонараћа кроз интерпретације Добровићеве ране архитектуре и њеног контекста</i>	40
Hans Ibelings, <i>A historiographical parallax Nikola Dobrović and architecture in Europe since 1997</i>	41
Ханс Ибелингс, <i>Историографска паралакса Никола Добровић и архитектура у Европи од 1997. године</i>	47
Марта Вукотић Лазар, <i>Заједничка излајачка делатност браће Петра и Николе Добровића у периоду између два светска рата</i>	49
Marta Vukotić Lazar, <i>Joint exhibition activity of the brothers Petar and Nikola Dobrović in the interwar period</i>	57
Владимир Мако, <i>Естетски ставови у теоретским текстовима Николе Добровића</i>	59
Vladimir Maکو, <i>Aesthetic positions in the theoretical texts of Nikola Dobrović</i>	66
Александра Ступар, <i>'Месечев сјај је само одсјај сунчаних зрака', Никола Добровић као ванвременски визионар будућности</i>	67
Aleksandra Stupar, <i>'Moonlight is a mere reflection of sun beams', Nikola Dobrović as a timeless visionary of the future</i>	76

Димитрије Младеновић, <i>Сећање на Николу Добровића</i>	77
Dimitrije Mladenović, <i>Memory of Nikola Dobrović</i>	82
Владана Путник Прица, <i>Никола Добровић и уметничке породице у Србији</i>	83
Vladana Putnik Prica, <i>Nikola Dobrović and the artistic families in Serbia</i>	92
Јелена Гачић Иванов, <i>Никола Добровић и Храм Светиої Саве у Београду</i>	93
Jelena Gačić Ivanov, <i>Nikola Dobrović and the Saint Sava Cathedral Church in Belgrade</i>	100
Александра Илијевски, <i>Никола Добровић и архитектонски конкурси у Београду између два светска рата</i>	101
Aleksandra Ilijevski, <i>Nikola Dobrović and architectural competitions in Belgrade between the two world wars</i>	123
Аленка Ди Батиста, <i>Никола Добровић и југословенски месечни часопис за архитектуру, ликовну и примењену уметност – Архитектура</i>	125
Alenka Di Battista, <i>Nikola Dobrović and the Yugoslav monthly review for architecture, fine and applied art titled Arhitektura</i>	135
Аленка Ди Батиста, <i>Никола Добровић и југословенски месечни часопис за архитектуру, ликовну и примењену уметност – Архитектура</i>	135
Тамара Конеска, <i>Добровић у Скопљу: контуре нове монументалности</i>	137
Tamara Koneska, <i>Dobrović in Skopje: contours of the new monumentality</i>	145
Тадија Стефановић, <i>Никола Добровић у југословенској периодици и дневној штампи од 1934. до 1941. године</i>	147
Tadija Stefanović, <i>Nikola Dobrović in the Yugoslav periodicals and daily press from 1934 to 1941</i>	154
Александра Стаменковић, <i>Архитекта Никола Добровић и Нови Сад</i>	155
Aleksandra Stamenković, <i>Architect Nikola Dobrović and Novi Sad</i>	163
Јелена Митровић, <i>Улога врта у Добровићевој синтези</i>	165
Jelena Mitrović, <i>The role of garden in Dobrović's synthesis</i>	175
Антун Баће, <i>Никола Добровић и палата „Спонза”: непознанице и пријепори</i>	177
Antun Baće, <i>Nikola Dobrović и палата „Спонза”: непознанице и пријепори</i>	187
Антун Баће, <i>Никола Добровић и палата „Спонза”: непознанице и пријепори</i>	188
Драгана Василски, <i>Архитектонска осећајност Николе Добровића – континуитет кроз место и време</i>	189
Dragana Vasilski, <i>Architectural sensitivity of Nikola Dobrović – continuity through place and time</i>	199

Катарина Јовић, <i>Култура ладања у дубровачком ојусу Николе Добровића</i>	201
Katarina Jović, <i>The countryside culture in architect Nikola Dobrović's oeuvre in Dubrovnik</i>	214
Милица Божић, <i>Могућности трећеј пејзажа: Добровић на Лојугу</i>	215
Milica Božić, <i>The Possibility of the Third Landscape: Dobrović and Lopud</i>	224
Марија Милинковић, <i>Визионарство и интелектуални отпор архитект Николе Добровића: период Другој светској рати</i>	225
Marija Milinković, <i>Vision and intellectual resistance of architect Nikola Dobrović: the war years</i>	234
Paolo Tomasella, <i>Nikola Dobrović in Italy (1943-1944)</i>	235
Паоло Томазела, <i>Никола Добровић у Италији (1943-1944)</i>	248
Злата Вуксановић-Маџура, <i>Добровићеве ставови о социјалистичком урбанизму</i>	249
Zlata Vuksanović-Maćura, <i>Dobrović's views on socialist urbanism</i>	255
Милица Божић Маројевић, <i>Поуке из прошлости: од тријумфа до пораза Добровићеве визије Београда</i>	257
Milica Božić Marojević, <i>Lessons from the past: from the triumph to the defeat of Dobrović's vision of Belgrade</i>	264
Дијана Милашиновић Марић, Игор Марић, <i>Никола Добровић и архитектура педесетих</i>	265
Dijana Milašinović Marić, Igor Marić, <i>Nikola Dobrović and the architecture of the 1950s</i>	273
Бојан Ковачевић, <i>Здање Генералштаба у години која слави Добровића</i>	275
Bojan Kovačević, <i>General Staff Building in the year that celebrates the architect Nikola Dobrović</i>	287
Иван Р. Марковић, <i>Архитектура и урбанизам Добровићеве Генералштаба у контексту београдских угаоних зграда</i>	289
Ivan R. Marković, <i>Architecture and urban planning of Dobrović's General Staff building in the context of corner buildings in Belgrade</i>	297
Александар Кадјевић, <i>Архитекта Никола Добровић као члан RIBA, САНУ и ЈАЗУ</i>	299
Aleksandar Kadjević, <i>Architect Nikola Dobrović as a member of RIBA, SASA and YASA</i>	309
Небојша Антешевић, <i>Добровићева уметност слободне цртежа и илустрације књига о архитектури и урбанизму (1950-1967)</i>	311
Nebojša Antešević, <i>Dobrović's art of freehand drawings and his illustrations in books on architecture and urbanism (1950-1967)</i>	324

Славица Стаматовић Вучковић, Пластичност празнине: Сјоменик џалим борцима на Савини у Херцеџ Новом.....	325
Slavica Stamatović Vučković, The plasticity of the void: <i>The Memorial Complex to Fallen Soldiers in Savina, Herceg Novi</i>	333
Иван Рашковић, Милош Костић, Душица Пашић, Деџаљи коџи концевџи значе: Добровић у Херцеџ Новом	335
Ivan Rašković, Miloš Kostić, Dušica Pašić, <i>Details that make the concept: Dobrović in Herceg Novi</i> ...	346
Слободан Малдини, Анализа Добровићевоџ џросџорноџ џлана ценџира Херцеџ Новоџ у односу на џреџходно и садашње сџање.....	347
Slobodan Maldini, <i>The analysis of Dobrović's urban plan of the Herceg Novi center in relation to the previous and current state</i>	356
Анџела Дукић, Никола Добровић и Драџиша Брашован: дијалекџика ривалиџеџа.....	357
Anđela Đukić, <i>Nikola Dobrović and Dragiša Brašovan: dialectics of rivalry</i>	364
Александар Лeko, Никола Добровић, само архџтектџа или комџлеџна личностџ или „Ода џоџиџсу“	365
Aleksandar Leko, <i>Nikola Dobrović, only an architect or a complete personality or “an Ode to a signature”</i>	371
Деџире Тилингер, Хиџоџеџиџки модел Добровићевоџ Новоџ Беоџрада: џџоредна анализа џланираноџ и џренуџноџ сџања	373
Dezire Tilinger, <i>A hypothetical model of Dobrović's New Belgrade: A comparative analysis of the planned and current condition</i>	381
Ђорџе Булаџић, Покренуџосџи џросџора: џџоредна анализа концевџаџа архџтектџонске монџаже у раџу Николе Добровића	383
Đorđe Bulajić, <i>Space set in motion: A comparative analysis of architectural montage concepts in the work of Nikola Dobrović</i>	393
Милан Попадић, Добровићеви сџавови о џеориџи архџтектџуре и џихови исходи у активноџ зашџиџи џраџиџельскоџ наслеџа	395
Milan Popadić, <i>Dobrović's views on the theory of architecture and their results in the active protection of built heritage</i>	402
Анџелина Банковић, Никола Добровић и размаџрања о сџоменицима кулџуре у конџексџу џеориџских сџановиџа и законске реџулатџиве у џрвим деценџама након Друџоџ свеџскоџ раџа.....	403
Angelina Banković, <i>Nikola Dobrović and the stands on cultural monuments in the context of theoretical viewpoints and legal regulations in the first decades after the Second World War</i>	414

Јелена Ненадовић, Јана Милосављевић, Дојринос Николе Добровића защииии културних сџоменика	415
Jelena Nenadović, Jana Milosavljević. <i>Nikola Dobrović's contribution to the protection of the cultural heritage</i>	423
Драгана Ђоровић, Концејии универзалне урбанисџике Николе Добровића	425
Dragana Ćorović, <i>Nikola Dobrović's concept of universal urban planning</i>	433
Марина Павловић, Саша Михајлов, Визија јавној иросџора исџоријској језира Београда Николе Добровића (1945–1948)	435
Marina Pavlović, Saša Mihajlov, <i>Nikola Dobrović's vision of public space in the historic core of Belgrade (1945–1948)</i>	446
Марија Покрајак, Архитекџиа Никола Добровић и критџика академизма и еклекџицизма ...	447
Marija Pokrajac, <i>Architect Nikola Dobrović and the critique of academism and eclecticism</i>	456
Дуња Д. Андрић, Тумачења савремене свејске архитекџуре у раговима Николе Добровића	457
Dunja D. Andrić, <i>Interpretations of contemporary world architecture in the works of Nikola Dobrović</i>	463
Сања Д. Кипроски, Никола Добровић и евројска нововековна архитекџура	465
Sanja D. Kiproski, <i>Nikola Dobrović and European New Age architecture</i>	475
Верица С. Павићевић, Тумачење односа и уџицаја Ле Корбизјеа у сџваралашиџу Николе Добровића	477
Verica S. Pavićević, <i>Interpretation of relation and influence of Le Corbusier in the works of Nikola Dobrović</i>	484
Софија Јовановић, Добровићево иџумачење дела Муса Ван Дер Роа	485
Sofija Jovanović, <i>Dobrović's interpretation of the work of Mies Van Der Rohe</i>	490
Марија Миленковић, Тијана Жишић, Енерџетска ефикасносџи и комфор Гранд хоџела.....	491
Marija Milenković, Tijana Žišić, <i>Energy efficiency and comfort of the Grand Hotel</i>	497
Алекса Цигановић, Меџаархитекџионски консџрукционизам архитекџије Николе Добровића	499
Aleksa Ciganović, <i>Meta-architectural constructionism of the architect Nikola Dobrović</i>	506

Љилјана Милетић Абрамовић, <i>Ка архитектури изван једнозначних граница: Никола Добровић као усамљени Демијурџ и романтичар југословенске и српске архитектуре у програмима Музеја примењене уметности у периоду од 2013. до 2019. године</i>	507
Ljiljana Miletić Abramović, <i>Towards architecture beyond unique boundaries: Nikola Dobrović as a lonely Demiurge and romantic of Yugoslav and Serbian architecture in the programs of the Museum of Applied Arts in the period 2013–2019</i>	520
Максимилијан Дорословачки, <i>Инскрипција простора и просторна кинетика: Боџдан Боџдановић и Никола Добровић у одбрани дијалектике образовања простора</i>	521
Maksimilijan Doroslovački, <i>Inscription of space and spatial kinetics: Bogdan Bogdanović and Nikola Dobrović in defense of the dialectic of spatiality</i>	534

‘МЕСЕЧЕВ СЈАЈ ЈЕ САМО ОДСЈАЈ СУНЧАНИХ ЗРАКА’:¹ НИКОЛА ДОБРОВИЋ КАО ВАНВРЕМЕНСКИ ВИЗИОНАР БУДУЋНОСТИ

АЛЕКСАНДРА СТУПАР*

С а ж е т а к. – Комплексан опус Николе Добровића, манифестован на више просторних нивоа и тематских обухвата, често је био предмет историографских и архитектонско-урбанистичких студија и анализа. Усмерене на поједине елементе интелектуалних сфера које су дефинисале Добровићево стваралаштво, оне су отварале и нова поља сагледавања његовог теоретског и практичног рада, друштвене ангажованости и иновативности. Преносећи своје знање и вредносне оквире генерацијама студената архитектуре (1947–1967), Добровић је директно и индиректно утицао и на формирање будућих професионалаца чије ће стручно и академско деловање креирати слике и доживљаје савремених простора егзистенције, како код нас, тако и ван граница локалног културолошког и природног контекста.

Међутим, управо је висок степен сложености Добровићевог рада утицао да његове прогресивне идеје и бескомпромисни модернистички ставови често буду несхваћени или скрајнути, чак и у послератном периоду његове професионалне свеprisутности која је могла да резултује новом сликом Београда. Међутим, 21. век је многе од тема којима се Добровић бавио вратио на историјску сцену и у архитектонско-урбанистичку праксу. Управо зато, овај текст ће покушати да прикаже трајање одређених концепата који постају изнова актуелни, како на нашим просторима, тако и у глобалним оквирима.

Кључне речи: Никола Добровић; архитектура; град; планирање; универзалне идеје; савремени концепти

* Редовни професор Универзитета у Београду – Архитектонског факултета; stupar@arh.bg.ac.rs

¹ Nikola Dobrović, „Urbanistička razmatranja o čuvanju istorijskih spomenika“. У: Miloš R. Perović, Bratislav Stojanović, „Dobrović: tekstovi Nikole Dobrovića u izboru Miloša R. Perovića“, *Urbanizam Beograda*, 58 (1980), стр. 128.

I. УВОД

„...млади Никола Добровић ... после победе на конкурсима у Београду и Сибиљу...
се у једном рукопису сећа:
‘...задовољство је било јединствено, барјак наде се вио над мојом главом.
Тек ће многа касније моћи да, иледајући уназад, констатирајује ‘срећан почетак,
ружан завршетак’ борбе са ‘реакцијом’...“²

Стваралаштво архитекте Николе Добровића увек је представљало интригантну област истраживања, управо због сложености и обима његовог рада који је пружио значајан допринос развоју архитектонско-урбанистичке мисли. До сада су многе студије и анализе биле усмерене на различите елементе, периоде и сфере његовог интелектуалног деловања, пружајући директан или индиректан увид у међусобне утицаје између Добровића, његових узора и следбеника. Пратећи трансмисију идеја, као и њихову рефлексiju у простору и промишљању актуелних проблема и феномена, могуће је проверити и потврдити цикличност универзалних тема и концепата у архитектонско-урбанистичкој теорији и пракси, која је и данас присутна у процесу (ре)дефинисања будућности градова.

Савременост Добровићевих мисли и ставова је евидентна у 21. веку, управо због специфичности које су карактерисале његов приступ пројектовању и планирању. Он је, наиме, увек био усклађен и уравнотежен са природним и друштвеним контекстом, укључујући све расположиве технолошке иновације. Управо зато, може се рећи да су његове идеје имале висок степен комплексности, иновативности и прогресивности, често укључујући универзалност приступа и интерпретације. Истовремено, Добровићев опус је дотицао више нивоа – од микро размере, која је била намењена појединачним урбаним и архитектонским елементима и мобилијару у јавном простору, до макро-регионалног приступа проблемима урбаног повезивања и развоја. Разноврсност тема којима се бавио је такође импресивна – од различитих типова становања, јавних објеката и простора, администрације, преко здравства, спорта, образовања, туризма, до саобраћајне инфраструктуре, којој је посветио велику пажњу знајући њену улогу у развоју и функционисању модерних градова који расту и брзо се мењају.³

Важна одредница Добровићеве личности била је и његова друштвена и професионална ангажованост, како у националним удружењима (председник Друштва инжењера и техничара Југославије и Друштва урбаниста НР Србије, почасни члан Друштва архитеката Београда и Друштва архитеката СР Србије), тако и интернационалним (почасни дописни члан The Royal Institute of British Architects/RIBA). Посебну занимљивост представља чињеница да је исте године (1961) постао дописни члан Српске академије наука и уметности, али и почасни члан Клуба младих архитеката Архитектонског факултета у Београду, што је била само још једна од многих потврда великог радијуса његовог деловања, утицаја и улога које је

² Ranko Radović, „Nikola Dobrović ili o povećanju s vremenom“, *Urbanizam Beograda*, 52 (1979), стр. 18.

³ Детаљније видети у: Марта Вуковић Лазар, *Архитектура Никола Добровић: животи, дело и доба коме је припадао*, Филозофски факултет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица 2018.

имао.⁴ Поред истакнутих и руководећих позиција, и његов рад на пољу едукације је оставио великог трага на млађе генерације архитеката, које су, у годинама које следе, биле задужене за обликовање простора у нашим градовима.

Упркос ширини мисли и интензивној ангажованости у многим сферама, Добровићеву каријеру је увек пратио јаз између визија, чијој је реализацији тежио, и крутих управљачких структура које су кочиле имплементацију. Међутим, и поред сталног осећања несхваћености, управо су све акумулиране препреке и контекстуална ограничења представљала посебну врсту изазова за Николу Добровића, који је у њима проналазио мотивацију за даљи развој идеја и бројних тема које је доносило турбулентно време у коме је живео и стварао.

II. ТРАЈНОСТ ВИЗИЈА: ПРИНЦИПИ, ТЕМЕ И РАЗМИШЉАЊА

Увид у основне принципе на којима је почивала архитектура Николе Добровића омогућава разумевање трајности његових визија кроз време и промењене друштвено-технолошке околности. Ранко Радовић идентификује девет основних елемената којима Добровић посвећује пажњу у свом раду, а сваки од њих је и данас одређена врста императива у формирању квалитетног простора егзистенције. Тако повезаност са околином (1) и посматрање архитектуре као односа између програма, процеса, и развијања идеје (2) представљају нужност, док су важност интристичке функционалности простора (3) и његова структуралност (4) обавезни квалитети. Истовремено, кретање (5) и коришћење инспиративних супротности (6) се не смеју занемарити, док се просторни нивои морају повезивати и прожимати (7), а структура и материјали адекватно користити (8). Посебан значај има и поштовање континуитета феномена и принципа (9), будући да они пројектима доносе акумулирано знање и искуства претходних генерација.⁵

Имајући у виду овај преглед, као и целокупно стваралаштво Николе Добровића, могу се издвојити три основне групе тема/изазова, које је он обрађивао у својим пројектима, плановима и текстовима – **контекстуална условљеност, обликовање и функционисање простора и глобални изазови.**

Контекстуална условљеност, као резултат природних/еколошких, друштвених и технолошких околности једног времена, код Добровића је била обрађивана са више аспеката. Тако се у његовим радовима врло јасно уочава тежња за успостављањем веза између природне и вештачки створене средине, али уз императив примене нових технологија, када постоји таква могућност.⁶ Истовремено, на друштвеном нивоу, приметно је плуралистичко схватање друштвене реалности и наглашавање одговорности самог архитекте. Његова индивидуална зрелост, али и зрелост целог друштва, су, по Добровићу, неопходни за успешност реализације. Са овог аспекта је важно истаћи и неопходност уважавања потреба корисника простора, као и разматрање питања идентитета.

⁴ Преглед друштвених признања, титула и чланства у професионалним организацијама и удружењима видети у: Miloš R. Perović, Bratislav Stojanović, „Dobrović: tekstovi Nikole Dobrovića u izboru Miloša R. Perovića“, стр. 26; Марта Вукотић Лазар, *Архитектура Николе Добровић: живој, дело и гоба коме је припадао*, стр. 274.

⁵ Према: Ranko Radović, „Nikola Dobrović ili o povećanju s vremenom“, стр. 18-29.

⁶ Nikola Dobrović, „U odbranu savremenog graditeljstva“, *Arhitektura*, 2 (1931), стр. 33-36.

У склопу тема везаних за **обликовање и функционисање простора**, једна од релација која је заокупљала Добровићеву пажњу је свакако била синергија урбанистичког и архитектонског деловања, посебно ради достизања континуалности градског пејзажа и његове динамичности.⁷ У складу са тим, разматрани су и широки просторни потези и међуповезаност њихових елемената – просторних јединица, делова, зграда и целина. Динамизам ових пејзажа је условио и интересовање за проучавање и преиспитивање позиције и улоге система масовног транспорта у градовима, као и повезивање саобраћаја и активности.

Трећи сет тема, везаних за **глобалне изазове**, може у потпуности бити транспонован у данашњи тренутак. Наиме, интелектуална далековидост Добровића обухватила је и размисљања о претераној експлоатацији ресурса и угроженост животне средине, као и проблеме са којима се и данас сусрећу људска насеља,⁸ посебно мега-градови склони неконтролисано расту. Као могући одговор на претње које доноси будућност, истакнута је улога регионалног планирања,⁹ али и разматрана реакција архитектуре на могуће природне катастрофе. Следећи актуелна дешавања у послератној Европи, Добровић је указао и на опасност комерцијализације архитектуре, залажући се за учешће свих актера (јавну партиципацију) у процесу планирања.¹⁰ Његова промишљања о односу традиционалног у граду и неминовности примене иновација, увек су наглашавала важност поштовања континуитета, али не на нивоу превазиђених стилских одредница, већ у равни доказаних приступа и принципа који доприносе квалитету простора и активности у градовима.¹¹

III. ЦИКЛИЧНОСТ САВРЕМЕНИХ ИДЕЈА?

Детаљнији увид у два текста Николе Добровића – *У одбрану савременог традиционализма*¹² и *Покренутости простора – Бергсонове 'Динамичке схеме'*¹³, које дели готово 30 година његовог професионалног ангажмана и теоретске надградње, јасно осветљава неколико кључних тема које су добиле своју савремену интерпретацију у градовима 21. века.

У првом тексту, Добровић се залаже за симултано уважавање потреба државе, друштва и појединаца, што је синергија коју данас, бар декларативно, можемо наћи као један од императива интегралног приступа планирању. Он такође истиче целисходност и рационалност као главне принципе архитектуре, уз чије се поштовање могу постићи максимални ефекти са минималним средствима. Управо ова два критеријума се спомињу у актуелним анализама економске и друштвене одрживости планова и пројеката, као и приликом постизања потпуне функционалности урбаних система. При томе, све се више окрећемо и ка механизмима

⁷ Nikola Dobrović, „Pokrenutost prostora – Bergsonove 'Dinamičke sheme' – nova likovna sredina“, *Čovjek i prostor*, 7, 100 (1960), стр. 10–11.

⁸ Ranko Radović, „Nikola Dobrović ili o povećanju s vremenom“, стр. 18–29.

⁹ Никола Добровић, „Средишњи и регионални (урбанистички) планови“, *Техника*, 1 (1946), стр. 8–9.

¹⁰ Nikola Dobrović, *Obnova i izgradnja Beograda: konture budućeg grada*, Urbanistički institut NR Srbije, Beograd 1946.

¹¹ Никола Добровић, „Урбанистичка разматрања о чувању историјских споменика“. У: Miloš R. Perović, Bratislav Stojanović, „Dobrović: tekstovi Nikole Dobrovića u izboru Miloša R. Perovića“, стр. 125–131.

¹² Nikola Dobrović, „U odbranu savremenog graditeljstva“, стр. 33–36.

¹³ Nikola Dobrović, „Pokrenutost prostora – Bergsonove 'Dinamičke sheme' – nova likovna sredina“, стр. 10–11.

које доноси тренд циркуларне економије. Добровић разматра и неопходност функционалне и просторне комплексности, органске повезаности и умрежавања, као ослонаца на којима се гради ефикасност активности у простору и постиже динамизам форме, као рефлексија ових тенденција. Наравно, приликом реализације ових императива, примат добија коришћење нових технологија и материјала, како код изградње архитектонских структура, тако и приликом инфраструктурних трансформација.

Значај структуре је евидентан и у другом тексту, који је више усмерен на обликовне аспекте градског простора и нове нивое перцепције. Добровић базира своја размишљања на концепту мултипликованости Анрија Бергсона (Henri Bergson, 1859–1941)¹⁴, који дефинише квантитативну (трајање) и квалитативну мултипликованост (хетерогена/диференцирана, континуална/унификујућа, дуалистична, временска/прогресивна/мобилна). Прихватајући Бергсонову интерпретацију кретања као слободе, Добровић се приближава и каснијем тумачењу које даје Делуз (Gilles Deleuze) о одвајању концепта квалитативне мултипликованости од времена и његовог повезивања са простором.¹⁵ Разматрајући структуралну и обликовну покренутост форме и функције, Добровић указује и на органску повезаност елемената и континуитет просторних композиција који би водили до динамизма окружења и 'вишедимензионалности апстрактних манифестација у простору.' У истом тексту, Добровић истиче и улогу урбанизма у савременом обликовању простора, при чему наглашава његову важност ('највиши опсег') за постизање потпуне покренутости, за разлику од архитектуре у којој је то само делимично могуће реализовати.

Елементи из ова два текста посебно добијају на важности када се упореде са карактеристикама савременог града, које постају доминантне од тренутка јачања глобализације. Наиме, период осамдесетих година прошлог века донео је на историјску сцену нов друштвено-економски контекст који се базирао на универзалним стандардима, пребацивању надлежности на наднационалне организације, као и постепеном јачању значаја људских права и квалитета животног окружења. У складу са тим, реформисани демократски модел функционисања друштва потенцира важност еколошке свести, друштвене правде, културног плурализма и контролисаних економских глобалних сила. У таквој констелацији вредности и потреба, градови постају главни ослоњци, али и генератори, процеса глобализације. Њихови простори, као и само урбано друштво, добијају нове теме и значења, при чему се питања идентитета, заједнице, космополитизма и умрежавања све више разматрају на свим нивоима. Изложеност снажним унутрашњим и спољашњим процесима повећава њихову комплексност, просторну фрагментацију и функционалну разноликост, а бројни страхови које су донеле климатске промене, економске и безбедносне несигурности, као и технолошко убрзање, доводе до нових модела повезивања/спајања природног, технолошког и изграђеног окружења.

¹⁴ Детаљније о Бергсоновом концепту видети у: Henri Bergson, *Creative Evolution* (tr. Arthur Mitchell), Dover, New York 1998 [1911]; Henri Bergson, *The Creative Mind* (tr. Mabelle L. Andison), The Citadel Press, New York, 1992 [1946], Henri Bergson, *Matter and Memory*, (tr. N. M. Paul, W. S. Palmer), Zone Books, New York 1994.

О савременим интерпретацијама његовог рада видети у: Gilles Deleuze, *Bergsonism*, (tr. Hugh Tomlinson, Barbara Habberjam), Zone Books, New York 1991; Gilles Deleuze, „The Conception of Difference in Bergson”. У: John Mullarkey (yp.), *The New Bergson*, Manchester University Press, Manchester 1999, стр. 42–65.

¹⁵ Gilles Deleuze, *Cinema 1: The Movement-Image* (tr. Hugh Tomlinson and Barbara Habberjam), University of Minnesota Press, Minneapolis 1986.

Интегрални приступ урбаном развоју и трансформацијама је све више схваћен као једина одржива могућности (и обавеза), а актуелне стратегије форсирају јачање резилијентности градског простора и заједница, урбану и енергетску ефикасност, али и развојну прилагодљивост, као одговор на динамичне и често непредвидиве околности у којима егзистирамо.

Имајући у виду све наведене одреднице савременог града, које су резултат глобалних токова током последњих деценија, можемо издвојити главне нивое (елементе и релације) преклапања Добровићевих визионарских размишљања о градским просторима са актуелним урбанистичко-архитектонским тенденцијама. Наиме, кроз своје текстове, пројекте и конкурсна решења, Никола Добровић је истицао неопходност баланса између економских, друштвених и еколошких фактора, што у потпуности одговара савременом схватању економске, друштвене и еколошке одрживости, а укључено је и у 17 глобалних циљева одрживог развоја до 2030. године, које је дефинисала Генерална скупштина УН 2015. године. Флексибилност простора је још један елемент који је све више присутан у савременој архитектури, будући да представља могућност лакшег прилагођавања брзим променама којима смо изложени.

Добровићеви пројекти су увек инсистирали на повезивању са контекстом, унапређујући квалитет окружења и наглашавајући његове компаративне предности, а то су елементи које у савременом свету истичу трендови биофилије и климатске адаптације (активне и пасивне). На нивоу функционисања урбаних система, поред инсистирања на умрежености простора и активности, можемо да уочимо елементе концепта који данас називамо *економија крейшања*. У њему, токови кретања, њихов интензитет и тачке концентрације дефинишу адекватну просторну форму, што користи и савремена Space Syntax метода, базирана на теорији Била Хилијера (Bill Hillier).

У свом раду, Добровић је разматрао и низ тема које су кључне за континуитет и конкурентност пост-индустријских градова – од реконструисања и ревитализовања потеза у старим градским језгрима, формирања повољних пословних услова, достизања високог нивоа информационо-комуникационог и технолошког развоја, до интензивирања културних и спортских садржаја, као и спектакуларних дешавања која доносе међународну атрактивност и препознатљивост.

IV. БЕОГРАД: ИЗАЗОВИ ПРОШЛОСТИ

Један од фокуса Николе Добровића је свакако представљао и простор Београда, чијим се развојем бавио не само у својим текстовима и на конкурсима (нпр. Теразијска тераса, 1929/30 – прва награда, јавни објекти различите намене, регулација Савске падине, стамбени блок на Новом Београду, комплекс ЕТФ-а), већ и са позиција које је имао у урбанистичким институцијама и професионалним телима.

Током 1946. године изнео је веома негативан став о предратном Београду, начину на који се град развијао, (не)равнотежи моћи, недостатку визије и институционалних механизма имплементације, наглашавајући да је управо пример Београда доказ да је урбанизам одраз друштва и свих друштвених турбуленција.¹⁶ Међутим, у свом раду, како пре, тако и после

¹⁶ Nikola Dobrović, *Obnova i izgradnja Beograda: konture budućeg grada*.

Другог светског рата, формулисао је читав низ предлога за унапређење затечене ситуације и стварање услова за даљи развој Београда, као престонице и модерног града.¹⁷ У контексту савремених императива развоја градова, могуће је идентификовати више елемената које је Добровић наглашавао, а који обухватају актуелне теме са којима се данас сусрећемо:

- **позиционирање града** - при чему се сагледава како локална, тако и интернационална позиција Београда као урбаног чворишта. Уважавају се трајекторије развоја, и пројекције броја становника;
- **сагледавање контекста** - јасно успостављање релације између природног и изграђеног окружења, водећи рачуна о степену и типу планиране интервенције. Тежи се унапређењу квалитета животне средине, очувању специфичне (препознатљиве) топографије, а обликовање и материјализација простора се усклађује са принципима климатске адаптације;
- **планирање одрживости** - посебно економске и друштвене;
- **успостављање конективности** - ова карактеристика којој теже сви савремени градови се код Добровића углавном разматра на нивоу физичке доступности и приступачности;
- **флексибилност** - посебно у случају комерцијалних простора који су подложнији брзим променама (нпр. у случају Теразијске терасе);
- **мобилност/кретање** - у предлозима које Добровић износи за различите просторе Београда могу се приметити назнаке концепта мултимодалног саобраћаја, при чему се пажња посвећује различитим типовима и њиховој потенцијалној сегрегацији, значају модалитета, као и атрактивности путања (што данас обрађују многе технолошки напредне платформе и апликације);
- **физичка и функционална комплексност, динамизам** - предлози често укључују елементе концепта компактног града и вертикалног урбанизма, који су изнова актуелни како у градовима са континуитетом, тако и у визијама нових градова. Код Добровића је нагласак на проблемима везаним за регулацију, савремене типологије објеката и јавних простора, комфор коришћења, као и активности (креативна и интелектуална продукција, образовање, простори здравља);
- **урбана ефикасност** - Добровић овај савремени императив посматра кроз релацију између тзв. физиолошке опреме града, инфраструктуре и енергетске ефикасности, наглашавајући и важност контроле ресурса, као и безбедност одвијања урбаних активности;
- **еколошка освешћеност** - приметна у свим Добровићевим пројектима и размишљањима, данас би се идентификовала са применом концепта биофилије. Парадигма *зеленог града* се јасно сагледава и у разматрањима зеленог језгра Београда, његове зелене и плаве инфраструктуре, увођењу елемената висећих башта (нпр. пројекат Теразијске терасе, али и други из опуса);

¹⁷ На пример, Nikola Dobrović, „Uređenje Terasa na Terazijama u Beogradu“, *Arhitektura*, 4 (1932), стр. 114-118; Никола Добровић, *Obnova i izgradnja Beograda: konture budućeg grada*; Никола Добровић „Нови Београд као градотворачки подухват, његов лик и симболика из перспективе 1957“, *Техника*, 10 (1957), стр. 425-430; Никола Добровић, „Територијалне воде Београда, њихов значај за основу, лик и целокупну структуру Новог Београда и Великог Београда“, *Техника*, 12, 11 (1957), стр. 1765-1771; Никола Добровић, „Теразијска тераса: Једна досад неискоришћена урбанистичка могућност“, *Полијтика* (10. 4. 1966), стр. 18.

- **унапређење планирања** – предлози иновација у сферама попут локалне партиципације и регионалне активације, као и у приступу који уважава фазност реализације и савремено схватање урбаног менаџмента.

* * *

У кратком осврту на паралеле које се могу идентификовати између савремених тенденција развоја градова и елемената стваралаштва архитекте Николе Добровића, уочавају се бројне теме које превазилазе време које их међусобно дели (више од пола века). Бројне препреке и неразумевање на које је наилазио, Добровић је користио као мотивацију за своју креативност, иновативност и експанзију идеја које досежу до данас. На том путу, често је употребљавао трансформативни процес који је кретао од економских, друштвених и еколошких изазова, пролазио кроз теоретска разматрања и визије, да би понудио решења која су покривала широк спектар деловања – од унапређења архитектонске праксе, до модификација урбаних политика и метода планирања.

На тај начин, Добровић је тежио формирању новог, модерног окружења које би омогућило не само другачију перцепцију, већ и одговорило на измењене друштвено-технолошке околности. Управо зато, његов комплексан и вишеслојан опус, који је најавио динамику времена које је тек долазило, пружио нам је увид у цикличност и универзалност појединих тема и принципа који настављају да трају. Надграђујући се и у 21. веку, они одговарају на нове изазове, мултипликоване страхове и убрзање које намеће савремена технологија, пратећи многе парадигме о којима је Никола Добровић размишљао, и у оквиру којих је стварао.

„Може се поверовати да свети, какав је, није погешен за филозофе и уметнике. Но до њих је да из ипаквој свети извуку нов основ за изградњу своје спољне и унутрашње средине, свој сојствени свети мисли и предсјава.“¹⁸

ЛИТЕРАТУРА

- Бергсон 1998 [1911] – Henri Bergson, *Creative Evolution* (tr. Arthur Mitchell), Dover, New York.
 Бергсон 1999 – Henri Bergson, *Duration and Simultaneity*, Clinamen Press, Manchester.
 Бергсон 1994 – Henri Bergson, *Matter and Memory* (tr. N. M. Paul, W. S. Palmer), Zone Books, New York.
 Бергсон 1992 [1946] – Henri Bergson, *The Creative Mind* (tr. Mabelle L. Andison), The Citadel Press, New York.
 Вукотић Лазар 2018 – Марга Вукотић Лазар, *Архитектура Никола Добровић: животи, дело и доба коме је припадао*, Филозофски факултет у Приштини с привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица.

¹⁸ Nikola Dobrović, „Pokrenutost prostora: Bergsonove dinamičke sheme – nova likovna sredina“, стр. 11.

- Вукотић Лазар 2002 – Marta Vukotić Lazar, *Beogradsko razdoblje arhitekta Nikole Dobrovića (1945–1967)*, ПЛАТΩ, Beograd.
- Делез 1986 – Gilles Deleuze, *Cinema 1: The Movement-Image* (tr. Hugh Tomlinson and Barbara Habberjam), University of Minnesota Press, Minneapolis.
- Делез 1991 – Gilles Deleuze, *Bergsonism* (tr. Hugh Tomlinson, Barbara Habberjam), Zone Books, New York.
- Делез 1999 – Gilles Deleuze, „The Conception of Difference in Bergson”, У: John Mullarkey (ур.), *The New Bergson*, Manchester University Press, Manchester, стр. 42–65.
- Добровић 1931 – Nikola Dobrović, „U odbranu savremenog graditeljstva“, *Arhitektura*, 2 (1931), стр. 33–36.
- Добровић 1946 – Nikola Dobrović, *Obnova i izgradnja Beograda: konture budućeg grada*, Urbanistički institut NR Srbije, Beograd.
- Добровић 1946 – Никола Добровић, „Средишњи и регионални (урбанистички) планови“, *Техника*, 1 (1946), стр. 8–9.
- Добровић 1957 – Никола Добровић, „Територијалне воде Београда, њихов значај за основу, лик и целокупну структуру Новог Београда и Великог Београда“, *Техника*, 12, 11 (1957), стр. 1765–1771.
- Добровић 1957 – Никола Добровић, „Нови Београд као градотворачки подухват, његов лик и симболика из перспективе 1957“, *Техника*, 10 (1957), стр. 425–430.
- Добровић 1960 – Nikola Dobrović, „Pokrenutost prostora – Bergsonove dinamičke sheme – nova likovna sredina“, *Čovjek i prostor*, 7, 100 (1960), стр. 10–11.
- Добровић 1966 – Никола Добровић, „Теразијска тераса: Једна досад неискоришћена урбанистичка могућност“, *Политика* (10. 4. 1966), стр. 18.
- Добровић 1980 – Nikola Dobrović, „Urbanistička razmatranja o čuvanju istorijskih spomenika“. У: Miloš R. Perović, Bratislav Stojanović, „Dobrović: tekstovi Nikole Dobrovića u izboru Miloša R. Perovića“, *Urbanizam Beograda*, 58 (1980), стр. 125–131.
- Добровић 1932 – Nikola Dobrović, „Uređenje Terasa na Terazijama u Beogradu“, *Arhitektura*, 4 (1932), стр. 114–118.
- Иванишин, Галер, Благојевић 2015 – Krunoslav Ivanišin, Wolfgang Thaler, Ljiljana Blagojević, *Dobrović in Dubrovnik: A Venture in Modern Architecture*, Jovis, Berlin.
- Перовић, Стојановић 1980 – Miloš R. Perović, Bratislav Stojanović, „Dobrović: tekstovi Nikole Dobrovića u izboru Miloša R. Perovića“, *Urbanizam Beograda*, 58 (1980).
- Радовић 1979 – Ranko Radović, „Nikola Dobrović ili o povećanju s vremenom“, *Urbanizam Beograda*, 52 (1979), стр. 18–29.

Aleksandra Stupar

'MOONLIGHT IS A MERE REFLECTION OF SUN BEAMS':
NIKOLA DOBROVIĆ AS A TIMELESS VISIONARY OF THE FUTURE

S u m m a r y

The complex opus of Nikola Dobrović, manifested on several spatial levels and thematic ranges, has often been the focus of historiographic and architectural-urban studies and analyses. Being focused on the specific elements of the intellectual spheres tackled by Dobrović's professional activities, they provided new insights into his theoretical and practical work, public engagement and innovativeness. Passing along his knowledge and values to the generations of architectural students (1947–1967), Dobrović directly and indirectly influenced his future colleagues, whose professional and academic endeavours later created the images and experiences of the contemporary spaces of existence, both on the national and international level, beyond the limits of the local cultural and natural contexts.

Unfortunately, the high level of complexity embedded in the work of Dobrović, had a severe impact on the perception of his progressive and uncompromising modernist ideas. They were frequently misunderstood or ignored, even during his post-war professional omnipresence which could have resulted in a totally new and different image of Belgrade. However, the 21st century has relaunched a number of these themes onto the historical stage and into the architectural and planning practice. Therefore, this paper tends to enlighten the durability of certain concepts, already considered and elaborated by Dobrović, which recently became up-to-date, both locally and globally.

Keywords: Nikola Dobrović, architecture, city, planning, universal ideas, contemporary concepts

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

72.071.1:929 Добровић Н.(082)
72(497.1)"19"(082)

НИКОЛА Добровић : поводом сто двадесет пет година од рођења : зборник радова са међународног научног скупа одржаног 17. и 18. новембра 2022. године / [уредници Милан Лојаница, Александар Кадијевић, Марија Милинковић]. – Београд : САНУ, 2023 (Београд : Службени гласник). – 534 стр. : илустр. ; 24 см. – (Научни скупови / Српска академија наука и уметности ; књ. 225. Председништво ; књ. 22)

На спор. насл. стр.: Nikola Dobrović. – Радови на срп. и енгл. језику. – Тираж 300. – Стр. 11-14 Између теоријских начела модерних покрета и личних опсесивних слика / Милан Лојаница. – Стр. 15-16: Уводна реч / Александар Кадијевић и Марија Милинковић. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Библиографија уз сваки рад. – Резимеи на срп. или енгл. језику уз сваки рад.

ISBN 978-86-6184-000-5

а) Добровић, Никола (1897-1967) -- Зборници

COBISS.SR-ID 132475401